

BİRLEŞİK CÜMLELERDE ZAMAN UYUMU:

Mutlak Zaman ve Göreceli Zaman

(Concordance absolue / Concordance relative)

Rıza FİLİZOK

Zaman uyumu problemi birleşik cümlelerde ortaya çıkar: Muharrem Ergin, üç tip birleşik cümle kabul eder: Bunlar 1) şartlı birleşik cümle, 2) ki'li birleşik cümle ve 3) iç içe birleşik cümle tipleridir. Bu tip cümlelerde daima en azından iki çekimli fiil bulunur. Çekimli bu iki fiil, bazı zaman uyumu kurallarına göre düzenlenir. Birleşik cümlelerde temel cümle ile yan cümlenin fiilleri arasında zaman yönünden uygunluk bulunmasına “zaman uyumu” denir.

Bazı dilcilerimiz, sıfat-fiil ve zarf-fiillerle kurulan cümleleri de birleşik cümle sayarlar ki bu görüş de doğrudur. Bu anlayışa göre de bir birleşik cümle, bir temel cümle ile yan cümleden oluşur. Bu kuruluştaki birleşik cümlelerde temel cümlenin fiili zaman eki taşır, yan cümlelerde ise zaman eki bulunmaz. Bu tip birleşik cümlelerde temel cümlenin zamanı ile bağlam, sıfat-fiil ve zarf-fiilin anlambilimsel zaman değerini belirler.

Birleşik cümlelerin zaman uyumu meselesi, Batıda dil bilgisi öğretiminin önemli bir konusudur, buna karşılık Türkçe’de bu konuya pek ilgi gösterilmemiştir. Aşağıda Türkçe’de zaman uyumunun temel yapısıyla ilgili bazı açıklamalar yapılacaktır.

Çekimli iki fiil bulunan birleşik cümlelerde bu iki fiil, zaman yönünden birbirine göre üç halde bulunur:

- 1) Temel cümlenin fiili ile yan cümlenin fiili eş zamanlı olabilir:
“Görüyorum ki çalışıyorsun.”

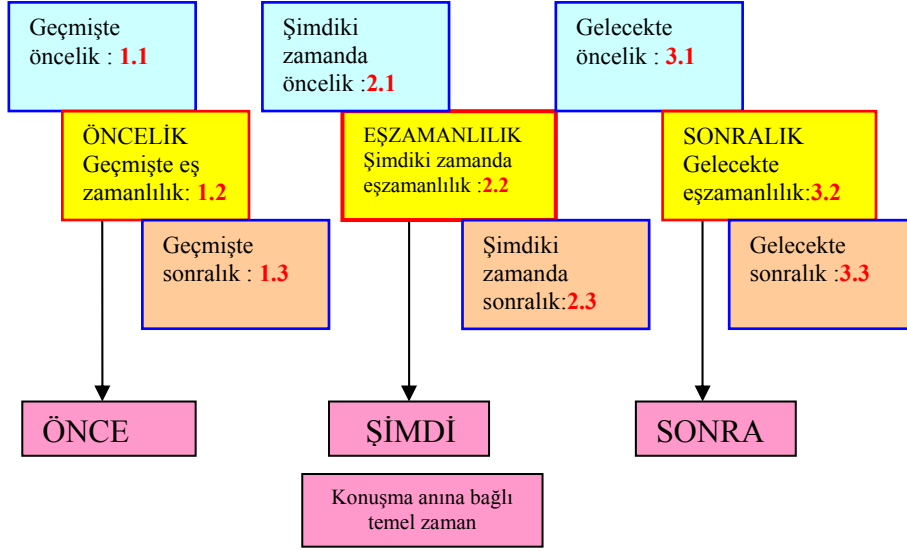
- 2) Temel cümlenin fiili zaman ekseninde sonraki bir hareketi, yan cümlenin fiili önceki bir hareketi ifade edebilir:
“Geldiğinde sorarız.”
- 3) Temel cümlenin fiili zaman ekseninde önceki bir hareketi, yan cümlenin fiili sonraki bir hareketi ifade edebilir:
“Geleceğini düşünüyorum.”

Kısaca söyleyecek olursak bir cümlede zaman ifade eden iki ayrı unsur varsa bu unsurlar zaman yönünden ya eş zamanlıdır, ya da birbirlerine göre önce yahut sonra olan bir hareketi ifade ederler. Ancak cümlenin iki parçasında yer alan zaman ifadeleri, yukarıdaki örneklerde görüleceği gibi yapısal olarak bazı farklılıklar gösterebilmektedir:

Metinlerde çekimli fiiller ve zarflar gibi zaman yahut zamansallık ifade eden birçok unsur bulunur. Zaman ifade eden bu unsurlar, “mutlak zaman” ve “görelî zaman” olarak ikiye ayrılır: Zaman, aktüel fizik zamana atıfta bulunur, buna karşılık göreceli zaman, metinde kullanılmış olan mutlak zamana atıfta bulunur, metnin iç düzeniyle ilgilidir. Mutlak zaman, esas olarak konuşana ve sözeleme atkına bağlıdır, hareketi şimdiki zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman ayırımı içinde gösterir. Görelî zaman, metinde kullanılan mutlak zamana göre önceliği ve sonralığıyla ifade edilmiş bir zamandır. Zamanla ilgili unsurlar ayrıca 1) “Zaman”, 2) “Görünüm” tarzında ayrılır. Bu ayırmada zaman, mutlak zamanla, görünüm, göreceli zamanla genelde aynı şeyi ifade eder. Görünüm, göreceli bir zamanı ifade ettiği gibi ayrıca konuşucunun kavrayış tarzını, hareketin başlama, sürme, bitme süreçlerini de ifade eder, hareketin zamansal iç düzenini ve algılanış tarzını belirtir.

Buradan şu sonuca varmak istiyoruz: Birleşik yahut kompleks bir cümlede ifade edilen bir zamandan sonra bir başka zaman kullanılabileceği gibi, zamandan sonra yahut önce bir “görünüm” de kullanılmış olabilir. Her iki durumda da zamanların dil kuralları ve anlam yönünden uyumlu olmaları gerekir. Buna zaman uyumu denir. Ancak Türkçe’de esefle söyleyelim, bu uyumun kuralları henüz açık ve seçik olarak tespit edilmiş değildir.

Konuşma anına bağlı şimdiki zaman, zaman uyumunun temel hareket noktasıdır. Şimdiki zaman ile onun öncesi (geçmiş) ve sonrası (gelecek) mutlak zamandır. Bu üç zamanın her birinin öncesi ve sonrası ise göreceli zaman olarak adlandırılır:

Tablodaki kırmızı çerçeveli alanlar, sözcemele anına göre ortaya çıkan temel zaman tablosunu, mutlak zamanları göstermektedir. Tablodaki mavi çerçeveli alanlar, temel zaman tablosuna göre düşünülen ikinci derecedeki zamanları, göreceli zaman tablolarını göstermektedir. Üç mutlak zamana bağlı altı göreceli zaman vardır (Kutucuklar içindeki sayılar, bu alanları ifade eden kısaltmalardır.).

Örnekler:

1.1'e örnek: *Gördü ki gelmiş.*

Burada göreceli hareket önce (gelmek) mutlak zaman (gördü) sonradır.

1.2'e örnek: *Onun gelmekte olduğunu görmüştü.*

Burada göreceli hareket ile (gelmek) mutlak zaman (görmüştü) eş zamanlıdır.

1.3'e örnek: *Geleceğini anladı.*

Burada mutlak zaman (anladı) önce, göreceli zaman (gelecek) sonradır.

2.1'e örnek: *Gelmiş olduğunu söylüyor.*

Burada görelî hareket önce (gelmek) mutlak zaman (söylüyor) sonradır.

2.2'e örnek: *Onun gelmekte olduğunu görüyordu.*

Burada görelî hareket ile (gelmek) mutlak zaman (görüyordu) eş zamanlıdır.

2.3'e örnek: *Onun geleceğini söylüyor.*

Burada mutlak zaman (söylüyor) önce, görelî zaman (gelecek) sonradır.

3.1'e örnek: *Onun gelmiş bulunduđunu görecek*

Burada görelî hareket önce (gelmiş bulunmak) mutlak zaman (görecek) sonradır.

3.2'e örnek: *Onun gelmekte olduğunu görecek.*

Burada görelî hareket ile (gelmek) mutlak zaman (görecek) eş zamanlıdır.

3.3'e örnek: *Onun geleceğini anlayacak*

Burada mutlak zaman (anlayacak) önce, görelî zaman (gelecek) sonradır.

Bu tablo Türkçe'de mutlak zamanlar ile görelî ve görünüm zamanların birbirine göre aldıkları değerleri basitçe göstermek için yapılmıştır. (Dilbilimcilerimizin fiil zamanlarımızın diğer zamanlarla, görünümle ve göreceli zamanlarla hangi kurallara bağlı olarak zaman uyumu sağladığını uzun uzun araştırmaları ve ortaya açık seçik kurallar koymasları gerekmektedir. Bu, genç dilbilimcilerin üzerinde zevkle çalışabileceği yeni bir sahadır.)

Bir de şu örnekleri gözden geçirelim:

- 1) “Irmak taşığı için (zaman: Saat :9.00) (1.1) , belediye ekipleri suyun yükseleceğini (zaman: Saat: 12.00) (1.3) düşünerek köprüye yığılan araçları boşalttılar. (zaman: Saat 10.00) (1.2) .”
- 2) “Irmak taşığı için (zaman: Saat :12.00) (2.1) belediye ekipleri suyun yükseleceğini (zaman: Saat: 15.00) (2.3) düşünerek köprüye yığılan araçları boşaltıyorlar. (zaman: Saat 13.00) (2.2) ”
- 3) Irmak taşınca (zaman: Saat :16.00) (3.1) belediye ekipleri suyun yükseleceğini (zaman: Saat: 19.00) (3.3) düşünerek köprüye yığılan araçları boşaltacaklar (zaman: Saat 17.00) (3.2).

Bu örneklerde **mavi kelimeler** göreceli zamanları yahut görünüm zamanları, **yeşil kelimeler** ise mutlak zamanları göstermektedir. Yukarıdaki cümlelerde göreceli zamanlar, zaman değerini gramer yapılarından değil mutlak zamanlardan almaktadır.

©ege-edebiyat